

Zbigniew Strus

Przegląd orzecznictwa Sądu Najwyższego - Izba Cywilna

Palestra 48/11-12(551-552), 258-264

2003

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

NAJNOWSZE ORZECZNICTWO

Zbigniew Strus

Przegląd orzecznictwa Sądu Najwyższego – Izba Cywilna

I. Prawo cywilne procesowe

1. ZAŻALENIE W POSTĘPOWANIU NAKAZOWYM

Uchwała z 24 września 2003 r., sygn. III CZP 58/03 odpowiada na sformułowane przez Sąd Apelacyjny następujące zagadnienie: Czy mimo braku w treści art. 394 k.p.c. jasno sformułowanej podstawy dopuszczalne jest zażalenie na wydane w postępowaniu nakazowym postanowienie w przedmiocie wstrzymania wykonania nakazu zapłaty. Można by zapytać, czy obecny stan prawny tj. art. 492 § 3 k.p.c. różni się co do istoty w takim stopniu od art. 492 § 2 k.p.c., normującego tę samą kwestię przed 1 lipca 2000 r., że nie wystarcza wyjaśnienie udzielone w uchwale z 28 października 1993 r., III CZP 147/93, OSNC 1994, z. 5, poz. 104, stwierdzającej, że na postanowienie o wstrzymaniu wykonania nakazu zapłaty wydanego w postępowaniu nakazowym (art. 492 § 2 k.p.c.) przysługuje zażalenie. Nie można jednak wykluczyć, że tym razem chodziło o odmowę wstrzymania wykonania nakazu zapłaty i ta okoliczność określałaby różnicę zakresu rozstrzygnięcia. W każdym razie Sąd Najwyższy uchwalił, że „**Na postanowienie w przedmiocie** (podkreślenie moje) **wstrzymania wykonania nakazu zapłaty wydanego w postępowaniu nakazowym przysługuje zażalenie (art. 492 § 3 w zw. z art. 394 pkt 4 k.p.c.)**”.

2. POSTĘPOWANIE UKŁADOWE

Wątpliwości Sądu Okręgowego dotyczyły dopuszczalności objęcia (a raczej wyłączenia) postępowaniem układowym (pod rządami dotychczasowego prawa o post. układowym) wierzytelności zabezpieczonych przez przewłaszczenie rzeczy na podstawie umowy powierniczej „o przewłaszczenia na zabezpieczenie”.

Uchwała z 11 września 2003 r. sygn. III CZP 53/03 wyjaśnia: „**Wierzytelności zabezpieczone przewłaszczeniem rzeczy są objęte postępowaniem układowym.**”

Należy dodać, że zgodnie z przepisami Prawa upadłościowego i naprawczego – ustawa z 28 lutego 2003 r. (art. 272 i 273) układem obejmuje się wszystkie wierzytelności w stosunku do upadłego powstałe przed dniem ogłoszenia upadłości, łącznie z wierzytelnościami zabezpieczonymi przez przeniesienie na zabezpieczenie własności rzeczy, wierzytelności lub innego prawa, z wyłączeniem wierzytelności zabezpieczonej na mieniu upadłego hipoteką, zastawem, zastawem rejestrowym, zastawem skarbowym i hipoteką morską, chyba że wierzyciel wyraził zgodę na jej objęcie układem.

3. WYŁĄCZENIE SĘDZIEGO

W uchwale z 21 sierpnia 2003 r. sygn. III CZP 42/03 Sąd Najwyższy rozstrzygał zagadnienie prawne sformułowane następująco: Czy w sytuacji, gdy strona po raz kolejny, po prawomocnej odmowie wyłączenia wszystkich sędziów sądu (...) działającego jako sąd drugiej instancji, składa natychmiast ponowny wniosek oparty na tych samych co poprzednio pozaustawowych przyczynach, sąd (...) może przystąpić do rozpoznawania apelacji, czy też powinien przekazać ten wniosek do rozpoznania sądowi przełożonemu. Oto uchwała, której uzasadnienie jeszcze nie jest znane: „**Ponowny wniosek o wyłączenie sędziego, złożony po prawomocnym oddaleniu wniosku o wyłączenie tego sędziego – oparty na tych samych przyczynach – podlega rozpoznaniu na podstawie przepisów art. 49–52 k.p.c.**”.

4. DROGA SĄDOWA

Interesujące dla praktyki będzie zapewne uzasadnienie uchwały z 21 sierpnia 2003 r. w sprawie III CZP 51/03 stwierdzającej, że „**Decyzja o umorzeniu postępowania administracyjnego w sprawie o odszkodowanie przewidziane w art. 160 § 1 k.p.a. nie otwiera drogi sądowej (art. 160 § 5 k.p.a.)**”. Szkopuł tkwi w tym, że organ administracyjny rozpoznający żądanie odszkodowania w pierwszej fazie postępowania (art. 160 § 4 k.p.a.) umorzył postępowanie administracyjne na podstawie art. 105 § 1 k.p.a. z uzasadnieniem, że kwestia zasadności roszczenia odszkodowawczego została już negatywnie rozstrzygnięta decyzją administracyjną poprzedzającą wcześniejszy proces sądowy, tymczasem powtórne żądanie zostało złożone z uzasadnieniem, że szkoda powstała po upływie „okresu objętego poprzednim procesem odszkodowawczym”. Analizując tę złożoną materię nie można zapominać również o wyroku Trybunału Konstytucyjnego z 23 września br. uznającym, że przepis art. 160 § 1 k.p.a. jest w części niezgodny z odpowiednimi przepisami konstytucji.

5. KOGNICJA SĄDU W POSTĘPOWANIU WIECZYSTOKSIĘGOWYM ORAZ SŁUŻEBNOŚCI GRUNTOWE

W uchwale z 17 stycznia 2003 r. sygn. III CZP 79/02 Sąd Najwyższy kontynuuje dotychczasową linię orzeczniczą przyjmując wąskie rozumienie kognicji sądu w postępowaniu o wpis w księdze wieczystej. Tym razem chodziło o cel umowy o ustanowieniu służebności gruntowej, o którym mowa w art. 285 § 2 k.c., stanowiącym, że służebność gruntowa może mieć jedynie na celu zwiększenie użyteczności nieruchomości władnącej lub jej oznaczonej części.

Sytuacja prawna w rozpoznawanej sprawie była specyficzna, ponieważ służebność dostępu do słupa (wspornika) energetycznego wchodzącego w skład przedsiębiorstwa miała być ustanowiona na rzecz tegoż przedsiębiorstwa będącego właścicielem (użytkownikiem wieczystym) nieruchomości władnącej wchodzącej również w skład tego

przedsiębiorstwa, co sprawia, że służebność nie tyle zwiększałaby użyteczność nieruchomości władnącej ile służyła przedsiębiorstwu. Rozstrzygane zagadnienie ujawnia słabość dotychczasowego stanu normatywnego nieregulującego umownego ustanawiania służebności w związku z zakładaniem (korzystaniem) ciągów oraz linii nadziemnych, naziemnych i podziemnych mających poprawić funkcjonowanie przedsiębiorstwa a także odbiorców wody, energii itp.

Treść uchwały jest następująca:

1. W postępowaniu wieczysto-księgowym nie jest dopuszczalne badanie skuteczności materialno-prawnej umowy o ustanowieniu służebności gruntowej w zakresie jej zgodności z celem takiej czynności, o którym mowa w art. 285 § 2 k.c.

2. Okoliczność, że nieruchomości władnąca wchodzi w skład przedsiębiorstwa energetycznego, sama przez się nie wyklucza możliwości zrealizowania przez strony umowy o ustanowienie służebności gruntowej celu określonego w art. 285 § 2 k.c.

II. Prawo cywilne materialne

1. ZAGADNIENIA INTERTEMPORALNE

Jeszcze raz wrócimy do uchwały z 3 lipca 2003 r. sygn. III CZP 45/03, (przedstawionej w przeglądzie wcześniej) w której potwierdzono stosowanie art. 56 ust. 2 ustawy z 2 lipca 1994 r. o najmie lokali i dodatkach mieszkaniowych aż do 10 lipca 2001 r., od którego to terminu obowiązywały przepisy ustawy z 21 czerwca 2001 r. o ochronie praw lokatorów, mieszkaniowym zasobie gminy i o zmianie kodeksu cywilnego (Dz.U. Nr 71, poz. 733 z 10 lipca 2001 r.), a poprzednia ustawa została w całości uchylona. Ponieważ uzasadnienie uchwały zostało sporządzone warto zwrócić uwagę na aspekty prawa intertemporalnego wiążące się z rozstrzygnięciem. Wpływ orzeczeń Trybunału Konstytucyjnego na dalsze stosowanie przepisów uznanych za niezgodne z aktami wyższego rzędu nie ma zadowalającego uregulowania. Paradoksem systemu kontroli legislacji sprawowanej przez Trybunał jest to, że przyjmując art. 2 Konstytucji za wzorzec określający standard „przyzwoitej legislacji” nie może (słusznie!) wypowiadać się na temat zgodności z tym standardem przepisów ... Konstytucji. Trybunał Konstytucyjny ma uprawnienie do określania chwili utraty mocy wadliwego przepisu przez milczące przyjęcie daty ogłoszenia orzeczenia albo przez określenie daty późniejszej (art. 190 ust. 3 konstytucji). Czym innym jest wszakże utrata mocy aktu normatywnego lub jego części a czym innym zakres czasowy stosowania wadliwego przepisu.

Jeżeli przepis wadliwy traci moc z chwilą ogłoszenia orzeczenia Trybunału, jest oczywiste, że zdarzenia, które nastąpią po tej dacie nie będą przez ten przepis regulowane. Na pytanie, czy podlegają mu zdarzenia sprzed ogłoszenia orzeczenia jeśli ich skutki również przed nią nastąpiły, przepisy Konstytucji dają odpowiedź ograniczoną do możliwości wznowienia postępowania (art. 190 ust. 4). Wobec tego wymaga rozstrzygnięcia kolejne pytanie o charakter orzeczenia Trybunału w perspektywie alternatywy: orzeczenie władzy sądowniczej albo akt prawotwórczy. Trzeba opowiedzieć się za drugim rozwiązaniem, mimo że Trybunał Konstytucyjny ze względu na systematykę konstytucyjną (tytuł VIII: Sądy i Trybunały) zdaje się być szczególnym „sądem”. Jeżeli jego wyrok jest aktem prawotwórczym, to w sprawach indywidualnych skutki czasowego stosowania wadliwego przepisu ustala sąd, gdyż do niego należy wymiar sprawiedliwości, tj. ustalanie stanu fak-

tycznego i stosowanie odpowiedniej normy przez wydanie rozstrzygnięcia. Trybunał takiej kompetencji nie ma¹. Podstawę wykładni stanowią reguły prawa intertemporalnego odnoszące się do aktów prawnych (przepisów). Sąd Najwyższy jednolicie w Izbie Pracy, Ubezpieczeń i Spraw Publicznych i niemal jednolicie w Izbie Cywilnej (znany wyjątek: wyrok z 30 stycznia 2002 r., sygn. V CA 1/02 publ. LEX nr 56019) przyjmował wsteczne działanie wyroków Trybunału. Wahania dotyczą kwestii jak daleko wstecz – jeżeli wadliwy przepis pochodzi sprzed wejścia w życie Konstytucji z 1997 r., ale ten wątek pozostawimy na oboczu. Argumenty na rzecz takiej wykładni zawodzi jednak, jeżeli Trybunał korzystając ze swych uprawnień orzeka, że przepis jest niezgodny z aktem wyższego rzędu, ale wążąc różne racje pozostawia na pewien czas jego moc obowiązującą. Tak było w wypadku orzekania o art. 56 ust. 2 wymienionej wyżej ustawy o najmie lokali (...). Wyrok z 12 stycznia 2000 r. sygn. P. 11/98 określał utratę mocy przepisu na 18 miesięcy po ogłoszeniu orzeczenia.

W uchwale z 24 września 2003 r. sygn. III CZP 55/03 rozstrzygnięto natomiast zagadnienie z zakresu legislacji regulowane zazwyczaj w przepisach końcowych nowego aktu normatywnego. Sąd Okręgowy pytał mianowicie, jaka kwota w okresie od 1 stycznia 1999 r. do 31 grudnia 2000 r. była podstawą do wyliczenia pomocy pieniężnej na częściowe pokrycie kosztów utrzymania w rodzinie zastępczej w sytuacji, gdy umowa o jej przyznanie została zawarta w oparciu o przepis § 12 ust. 2 rozp. Rady Ministrów z 21 października 1993 r. w sprawie rodzin zastępczych (Dz.U. Nr 103, poz. 470 z późn. zm.).

Rozporządzenie utraciło moc z dniem 1 stycznia 1999 r. wskutek pośredniego uchylecia: uchylono bowiem art. 74 ustawy o systemie oświaty, na podstawie którego wydano rozporządzenie RM z 21 października 1993 r. Wobec tego zniknęła podstawa określona w § 13 rozporządzenia do ustalania wysokości pomocy. Następne rozporządzenie zostało wydane 29 września 2001 r. na podstawie art. 33g ust. 7 i 8 ustawy z 29 listopada 1990 r. o pomocy społecznej.

Sąd Najwyższy podjął uchwałę o treści: **Jeżeli umowa o udzielenie pomocy pieniężnej została zawarta przed dniem 1 stycznia 1999 r. na podstawie przepisu § 12 ust. 2 (...), do obliczania pomocy pieniężnej na częściowe pokrycie kosztów utrzymania dziecka w rodzinie zastępczej w okresie od dnia 1 stycznia 1999 r. do dnia 31 grudnia 2000 r. ma zastosowanie art. 19 ustawy z 17 grudnia 1998 r. o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych (Dz.U. Nr 162, poz. 1118)**. Jako podstawę przyjęto więc tzw. kwotę bazową czyli 100% przeciętnego wynagrodzenia, od której liczy się stałą część rent i emerytur, gdy pod rządami § 13 rozporządzenia podstawa wynosiła 40% przeciętnego wynagrodzenia.

2. NAJEM JAKO SKŁADNIK MAJĄTKU WSPÓLNEGO

Zagadnienie prawne przedstawione przez Sąd Okręgowy sprowadzało się do trzech pytań:

czy w sprawie o podział byli małżonkowie są współlokatorami w rozumieniu art. 2 ust. 1 pkt 1 (pkt 3) ustawy z 21 czerwca 2001 r. o ochronie praw lokatorów (...),

¹ Zagadnienie jest jednak sporne. Niektórzy autorzy aprobują bez zastrzeżeń dopuszczalność orzekania przez Trybunał również w przedmiocie mocy wstecznej jego orzeczeń. W takim razie otwiera się też możliwość określania granicy czasowej wstecznego działania orzeczeń.

czy przepisy art. 14 i 15 tej ustawy mają odpowiednie zastosowanie w sprawach o podział, jeżeli sąd orzeka o obowiązku wydania lokalu jednemu z byłych małżonków na rzecz drugiego,

czy należy stosować w sprawach o podział przepis art. 624 zdanie drugie k.p.c.?

Oto uchwała zapadła w dniu z 24 września 2003 r.: **„W sprawie o podział majątku wspólnego po ustaniu wspólności majątkowej małżeńskiej, w skład którego wchodzi prawo najmu lokalu mieszkalnego, sąd przyznając w wyniku podziału to prawo jednemu z byłych małżonków, będących współlokatorami w rozumieniu art. 2 ust. 1 pkt 3 ustawy z 21 czerwca 2001 r. o ochronie praw lokatorów (...) i nakazując drugiemu wydanie lokalu (art. 624 w związku z art. 688 i art. 567 § 3 k.p.c.) orzeka o uprawnieniu tego małżonka do otrzymania lokalu socjalnego bądź o braku takiego uprawnienia.**

Zobowiązany do wydania lokalu jest w takiej sprawie tylko były małżonek, któremu nie przyznano prawa najmu.

Właściwa Gmina powinna brać udział w postępowaniu jako zainteresowana, wówczas gdy sąd ma orzec o wydaniu lokalu przez jednego z byłych małżonków”.

Uchwała uświadamia, jaką ewolucję przeszło prawo najmu lokalu mieszkalnego. Obowiązujący obecnie art. 680¹ § 1 k.c. nie pozostawia wątpliwości, że najem jest prawem majątkowym i jako składnik mienia może być objęty szczególną wspólnością, do której stosuje się odpowiednio przepisy o wspólności ustawowej, podlegającą zniesieniu przez sąd i podziałowi. Ponieważ w wypadku przyznania tego prawa jednemu ze współuprawnionych uzasadnione jest na ogół orzeczenie o opróżnieniu lokalu, do postępowania i orzekania stosuje się przepisy ustanawiające ochronę lokatorów. Brak w kodeksie odrębnych przepisów regulujących postępowanie podziałowe dotyczące takiego dobra jak prawo najmu wymaga stosowanie w drodze analogii art. 624 k.p.c.

3. UMOWA O DOSTARCZANIE WODY I ODPROWADZANIE ŚCIEKÓW.

W sprawie sygn. I CK 184/01 zakończonej wyrokiem z 27 sierpnia 2003 r. Sąd Najwyższy rozpoznawał kasację Prezesa Urzędu Ochrony Konkurencji i Konsumentów. Spór dotyczył zachowania przez ten centralny organ administracji rządowej kompetencji do przeciwdziałania monopolistycznym praktykom przedsiębiorstwa wodociągowo-kanalizacyjnego polegającym na narzucaniu cen rażąco wygórowanych. Wątpliwości wynikają stąd, że po wejściu w życie ustawy z 7 czerwca 2001 r. o zbiorowym zaopatrzeniu w wodę i zbiorowym odprowadzaniu ścieków, czyli od 14 stycznia 2002 r. gminy uzyskały dość szerokie uprawnienia w postępowaniu ustalającym taryfy za te usługi i dostawy. W postępowanie zmierzające do zmiany taryf (przeważnie w górę) włączony jest bowiem wójt (burmistrz, prezydent), który bada wnioski i projekt taryf oraz rada gminy decydująca o ich zatwierdzeniu lub odmowie. Jeśli dodać do tego, że to organy gminy udzielają koncesje na prowadzenie przedsiębiorstwa i opracowują regulamin stanowiący podstawę umów oraz mają prawo wymierzania kar pieniężnych przedsiębiorstwom, to wydaje się, że gminy uzyskały uprawnienia regulacyjne, które przedtem przysługiwały organowi antymonopolowemu, a więc, że doszło do przeniesienia kompetencji. Sąd Najwyższy uznał jednak, że **„Prezes Urzędu Ochrony Konkurencji i Konsumentów po wejściu w życie ustawy z 7 czerwca 2001 r. o zbiorowym zaopatrzeniu w wodę i zbiorowym odprowadzaniu ścieków nie utracił kompetencji w zakresie objętym art. 9 w związku z art. 8 ust. 1 i ust. 2 pkt 1 ustawy z 15 grudnia 2000 r. o ochronie konkurencji i konsumentów w zakresie narzucania odbiorcom rażąco wygórowanych cen”.**

W uzasadnieniu wskazano, że konsument doznaje ochrony konstytucyjnej. Okoliczność ta nie może być pominięta przy wykładni. Tymczasem w ustawie o zaopatrzeniu w wodę uprawnienia gminy są ograniczone i nie obejmują wysokości marży stanowiącej składnik ceny żądanej przez przedsiębiorstwo wodociągowo-kanalizacyjne. Rada gminy podejmując uchwałę może świadomie godzić się na ceny wygórowane, ponieważ gmina jako osoba prawna nierzadko jest udziałowcem spółki prawa handlowego prowadzącego przedsiębiorstwo wodociągowo-kanalizacyjne. Ponieważ nadzór nad gminami jest ograniczony do zakresu legalności, konsumenci nie mają zapewnionej tak skutecznej ochrony, jakiej może udzielić Prezes Urzędu. Doświadczenie tego Urzędu zwalnia od obaw, że wydając decyzje uwzględniające skargi odbiorców wody będzie zagrażał zdrowym podstawom ekonomicznym działalności przedsiębiorstw.

4. SIŁA WYŻSZA

W wyroku z 4 września 2003 r. sygn. akt IV CKN 420/01 Sąd Najwyższy oddalając kasację powoda w sprawie przeciw Skarbowi Państwa o zapłatę zadośćuczynienia za krzywdę osobistą doznaną wskutek internowania w dniu 12 grudnia 1981 r. Sąd Najwyższy podtrzymał swoje stanowisko dotychczasowe, że przeszkody w uzyskaniu ochrony sądowej z tytułu takich krzywd związane z niedemokratycznym i represyjnym systemem władzy przed zmianami 1989 r. mogą być uznane za przypadek siły wyższej w rozumieniu art. 121 pkt 4 k.p.c. powodującej zawieszenie biegu terminów przedawnienia ale ze względu na to, że wymiar sprawiedliwości nie był w tym okresie zawieszony a sytuacja polityczna i praktyka sądów była zmienna i zróżnicowana, ciężar udowodnienia zindywidualizowanych przeszkód w realnym skorzystaniu z prawa do sądu obciąża powoda. Powołanie się tylko na uwarunkowania ustrojowe bez udowodnienia tych zindywidualizowanych okoliczności nie wystarcza do stwierdzenia, że terminy przedawnienia roszczeń odszkodowawczych w latach 1981–1989 nie biegły.

5. UŻYTKOWANIE WIECZYSTE

Uchwała z 3 lipca 2003 r. wyjaśnia zagadnienia treści prawa użytkowania wieczystego podlegające ujawnieniu w księdze wieczystej w następujący sposób: „**Termin rozpoczęcia i zakończenia robót, określony w umowie o oddaniu gruntu Skarbu Państwa lub gruntu należącego do jednostek samorządu terytorialnego bądź ich związków w użytkowanie wieczyste w celu wzniesienia budynków lub innych urządzeń, nie podlega ujawnieniu w dziale I-O księgi wieczystej**”.

Odpowiedź na pytanie sądu II instancji nie mogła nastęrczać poważniejszych wątpliwości. Już sama nazwa działu księgi wieczystej sugerowała, że (O)pis nieruchomości w dziale I nie może obejmować szczegółowych obowiązków uprawnionego. W odpowiedzi kryje się jednak założenie ogólniejsze. Księga wieczysta, jeśli ma spełniać rolę „zwierciadła stanu prawnego” nie może być zamazana mnóstwem szczegółowych informacji, ponieważ stanie się nieczytelna, a przecież treść księgi ze względu na instytucję rękoi wiary publicznej musi być zrozumiała również dla osoby nie mającej przygotowania prawniczego.

6. PRZEDAWNNIENIE

Ważne dla praktyki wydaje się potwierdzenie przez Sąd Najwyższy w uchwale z 17 lipca 2003 r. sygn. III CZP 43/03 dotychczasowej praktyki (wyrok SN z 31 maja 1985 r., III CRN 148/85, OSNC 1986, z. 3, poz. 34) oraz poglądów wyrażanych w piśmiennictwie, że

„Roszczenie nabyte przez poręczyciela na podstawie przepisu art. 518 § 1 pkt 1 k.c. przedawnia się w terminie przewidzianym dla roszczenia wierzyciela wobec dłużnika głównego”. Druga teza tej uchwały jest następująca „Dochodzenie przez Skarb Państwa roszczenia cywilnoprawnego w drodze niedopuszczalnej egzekucji administracyjnej nie przerywa biegu przedawnienia tego roszczenia”.

Konsekwencją tezy pierwszej byłaby utrata przez poręczyciela roszczenia zwrotnego, gdyby płacił po długotrwałym procesie toczonym bez udziału dłużnika. Zapłata dokonana po terminie przedawnienia roszczenia w stosunku głównym nie uchroniłaby go przed skutkami zarzutu przedawnienia podniesionego w procesie o roszczenie zwrotne.